

dr. Dušana
Findeisen

IZOBRAŽEVANJE ZAPORNIKOV

Zaznavne, spoznavne in druge značilnosti zapornikov

Izobraževanje v zaporih je namenjeno življenju in usposabljanju za delo. Načeloma naj ne temelji na tistem, kar je dano, tj. na zapornikovem družbenem poreklu, družbenem položaju, revščini, ubožnem otroštvu ali genetskem zapisu. Cilj tega izobraževanja ni zgolj pridobivanje poklicnih spretnosti.

*V zapore sodijo
predvsem tisti
vzgojni in izobra-
ževalni programi,
ki stremijo k
spreminjanju
zapornikove
zaznave stvarnosti.*

Razen tega vzgoja odraslih nasploh temelji na dobrem poznavanju zaznave in osebnostnih lastnosti tistih, ki jim je vzgojni program namenjen. Ob vsem tem se postavlja vprašanje, ali imajo zaporniki kot družbena skupina tudi nekatere skupne lastnosti, ki bi jih bilo dobro prepoznati in upoštevati pri pripravi in izvedbi vzgojnih in izobraževalnih programov.

SKUPNE ZNAČILNOSTI ZAPORNIKOV

Postavimo si najprej vprašanje, kdo je zapornik, oziroma kdo je kriminallec. "Kriminallec je tisti, ki prekine (družbeni) dogovor, ki prekine dogovor od časa do časa, kadar ga v to silijo nuja ali želja, kadar ga na to navede osebni interes, kadar v trenutku nasilja ali zaslepljenosti da prednost svojim interesom pred vsem drugim, pa čeprav mu zdrava pamet pove, da to ni razumno". (Foucault, 1999, str. 87.)

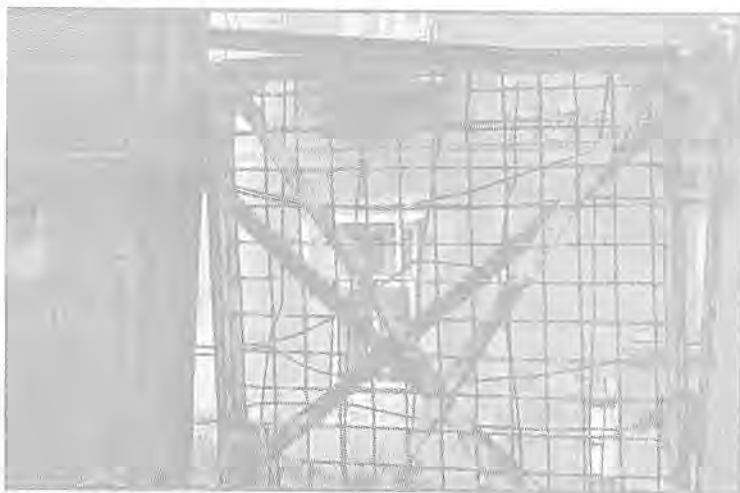
O zapornikih vemo dovolj, da lahko napravimo nekaj posplošitev: vemo, da družbeno-ekonomski dejavniki vplivajo na stopnjo kriminala v državi.¹ "Zločinec in predvsem pogostnost zločina sta pravzaprav bolezen družbenega telesa," pravi Foucault (1999, str. 84). Gre za bolezen skupnosti. Vendarle to še zmeraj ne pojasni, zakaj so nekateri prestopniki in drugi ne. V nekaterih okoljih je prestopništvo pravzaprav normalno obnašanje.² David Matza (Morin, 1981) pa je dokazal, da kriminalci niso čisto brez morale ali vesti. Pravzaprav sploh niso brez nje, le da so razvili načine, kako si vest pomiriti.³ Vemo tudi, da je v pri odraslih moških kriminal izbran način življenja, pravzaprav poklic. Do odraslosti so si nabrali že kup prestopkov, močno so se povezali s kriminalnimi socialnimi skupinami, opustili so vse načine zakonitega življenja, razen če jih potreba sili v drugačno obnašanje. Dovolj so že prilagojeni zaporu, da nanje nima več pravega zastrašujočega vpliva. Ameriške raziskave so pokazale, kako zaporniki trdno verjamejo, da jih pri prihodnjih prestopkih ne bodo ujeli, in to jim daje občutek vsemogočnosti.

Preučevanje njihovega odnosa je pokazalo, da že dolgo gojijo prezir do povprečnih, pravovernih državljanov in njihovih moralnih in pravnih zavez. Zaporniki so nadalje izjemno egocentrični in radi manipulirajo druge. Njihova egocentričnost zrcali njihove skromne zmožnosti moralnega razmisleka.

Vprašanja o tem, kaj je prav in kaj ne, so zgolj v povezavi z njihovimi osebnimi potrebami in zadovoljstvom. Kriminalci so socialno nezreli pa tudi kognitivno in moralno nedorasli. Takšna nerazvitost je posledica njihovega socialnega porekla pa tudi zavora samega. Zapor namreč pripomore k polnemu razvoju kriminalne osebnosti. Ti primanjkljaji preprečujejo zapornikom, da bi se vživljali v druge, da bi zagledali vloge drugih ali jih privzeli (Duguid, v Morin, 1981, str. 141). Spoznanja so pomembna tudi za pripravo in izvedbo vzgojno-izobraževalnega programa. Igranje vlog je tedaj primerna učna metoda.

Članstvo obsojencev v mladoletniških kriminalnih skupinah, kriminalnih skupinah odraslih in čas, ki so ga preživeli v zaporu, so jih navedli na to, da so si prisvojili niz vrednot, ki delujejo tudi kot močna spodbuda kasnejšemu združevanju kriminalcev. Če vse to povežemo še z družbeno-ekonomskimi sankcijami in kulturnimi sankcijami nad njimi, ki so v veljavi tudi takrat, ko so že bivši obsojenci in bivši zaporniki, nas vse to pripelje do tega, da podvomimo v spremembe pri zaporniku.

Zločince in prestopnike je treba nadzorovati. Nadzorovanje pa je mogoče le tako, da jih osamimo, torej zapremo, ali da jih vključimo v družbo. Kadar število kriminalcev v neki družbi močno naraste, se zdi osamitev vse manj primerna. Edina rešitev, ki tedaj preostane, je poskus razvoja in integracije teh oseb v družbo. Pri tem imajo izobraževalni programi pomembno vlogo. Večina vzgojno-izobraževalnih programov je namenjenih kognitivnim in socialnim spremembam zapornikov, pri čemer programi največkrat temeljijo na svojih teoretičnih in strukturnih temeljih, tj. na amalgamu različnih teorij o človekovem obnašanju (Ayers in drugi, 1980).

NARAVA ZAPORNIKA

Vprašanja o naravi posameznega zapornika so za izobraževalca še toliko pomembnejša, ker, kot pravi Foucault (1999, str. 17), obstaja težnja, da izvedenci "hkrati z deliktom obravnavajo kriminalnost ... storilcu kaznivega dejanja pa nalepijo osebnost delinkventa (to se prvič pojavi v 18. stoletju) ... Nazadnje ni obsojen storilec zločina, marveč osebnost, ki se ne sprejme, ki ima rada nered, ki zagreši različna dejanja in nazadnje zločin". (Foucault, 1999, str. 17.) "To, kar sodnik obsodi in kaznuje, tisto, na kar se nanaša kaznovanje, je obsojenčevo neprimerno obnašanje, kar si sodnik razloži kot vzrok, izvor zločina." (Prav tam.) Foucault je v svojih predavanjih v študijskem letu 1974–75 na College de France z naslovom "Nenormalni" poudaril vlogo psihiatričnih izvedenskih mnenj, ki osumljenču prilepijo nalepko, ta nalepka pa postane, lahko rečemo, njegova druga narava, tako v zaporu kot kasneje po povratku v družbo. Kako so te oznake narave posameznikov daleč od stvarnosti in kako malo lahko pomagajo izobraževalcu in vzgojitelju, razumemo, če preberemo več takšnih izvedenskih mnenj, v katerih najdemo podoben diskurz. Pojavljajo se pojmi kot "psihološka nezrelost, slabo strukturirana

osebnost, slaba ocena stvarnosti, globoka čustvena razrvanost, resne čustvene motnje, pa še kompenzacija, fantaziranje, donhuanizem,⁴ bovarizem⁵ itd., pravi Foucault, ki je preučil številna izvedeniška mnenja. Preučevanje slovenskih izvedenskih mnenj prav tako pokaže, da se v tej govorici nakažejo ponovljive oznake.

Že leta 1836, trdi Foucault (1999, str. 19), je bila praksa psihiatrov in prič takšna, da so

*Z izobraževanjem
si lahko povrnemo
dostojanstvo
subjekta.*

preko rekonstrukcije najrazličnejših vzgibov v življenju osumljenca pripeljali prisotne do razumevanja zločina. "V teh pričevanjih pa je osumljeni prisoten v obliki želje, da zagreši zločin". Foucault v

podporo tej trditvi navede naslednji izvedenski opis: "Hotel je spoznati vse občutke ugodja, užiti vse in brez odlašanja, občutiti močna čustva. V tem je bil njegov cilj. Pomisleke je imel le pred mamili, kajti bal se je, da bo postal odvisen, in pred homoseksualnostjo, ne zaradi načel, marveč zato, ker mu do tega ni bilo. Njegovi cilji in

njegove muhe so mu bili zmeraj prvi. Ni mogel prenesti, da se mu kdo postavi po robu. Svoje starše je čustveno izsiljeval, do tujcev in do svojega okolja pa je bil grozeč in nasilen ..." (prav tam, str. 20). Pogosto se v izvedeniških mnenjih pojavljajo tudi besede "neuspešnost, manjvrednost, revščina, grdota, nedovoljšnja razvitost, infantilnost, nestabilnost". Ti opisi so takšni, da je človek hkrati odgovoren za svoja dejanja in hkrati ni odgovoren za nič. Posledično se pred sodniki znajde ne subjekt, marveč objekt. Objekt neke tehnologije, nekih postopkov, objekt znanja o tem, kako se človeka popravi, prilagodi, vrne v družbo ...⁶ Takšni postopki objektivizacije zapornika lahko, in nedvomno v neki meri tudi vplivajo na pisce in izvajalce izobraževalnih programov, zato je tem pomembneje, da *izobraževalec vloži velik napor v spoznavanje zapornikove narave in da verjame, da je z izobraževanjem človeku moč pomagati, da si povrne dostojanstvo subjekta.*

Zanimivo je preučiti, v kolikšni meri družbeni položaj osumljenca vpliva na

oblikovanje izvedenskih mnenj. Kadar gre za družbeno vplivno osebo, najdemo oznake, kot so: "Nima slabega spomina. Imel je denarne težave in težave v poklicu. Maturiral je leto pred vrstniki, ima dve diplomi in bil je podporočnik v vojski ..." Oseba je v tem primeru opisana z vidika zunanjih, družbenih dosežkov. V nasprotju s tem pa družbeno nevplivne osumljence izvedeniška mnenja obravnavajo skozi "vpogled" v njihovo osebnost, ki mu sledijo mnoge diskvalifikacije kot nedosledna presoja, psihološka nezrelost in nekatere druge, ki smo jih že omenili. Foucault, ki se je posebej posvetil primerjavi izvedeniških mnenj (prav tam, str. 21), nas tako posredno opozori, kako zelo moramo biti izobraževalci previdni pri spoznavanju narave zapornikov.

Težnja je, da se te oznake prikažejo kot osebnostna lastnost. Pri izvedenskih mnenjih, trdi Foucault, se delikt prikaže skozi psihološko-etično podobo osumljenca. To po-

Zaznave se spreminjajo po treh poteh: poti kognitivnega razvoja, poti moralnega razvoja, poti družbeno-političnega razvoja. To pomeni, da izobraževanje zapornikov, ki bi stremelo zgolj k spoznavnim ciljem, ne bi odigralo pričakovane vloge. Posameznik mora napredovati tudi moralno, spremeniti mora svoje vrednote in načela. Spoznati pa mora tudi možnosti in omejitve družbenega življenja ter pravni in politični okvir družbenega obstoja, kajti njegova dotedanja pravna in politična socializacija nista zadovoljivi. To lahko pripišemo širšim kulturnim pomanjkljivostim takšnih posameznikov, ki so se zvečine gibal v omejenem socialnem okolju, kjer so veljala pravila teh mikro okolij in njihovih subkultur. Posameznik mora spoznati, kaj je v družbi dovoljeno in kaj ni, ter ta spoznanja tudi vgraditi vase.⁹

meni, da je tisti, ki nekaj ukrade, kradljivec, in tisti, ki nekoga ubije, ima nezadržno željo, ki ga sili v ubijanje. Namesto da bi obravnavali dejanje, obravnavamo bitje! Eric Berne, oče transakcijske analize, posebej poudari, da takšnih diskvalifikacij osebe drugega človeka ne smemo uporabljati, če želimo, da se drugi človek razvija.⁷ Izvedenska mnenja pa so mnenja tistih, ki imajo moč in oblast. In ta oblast lahko sprejme odločitev, ki komu da svobodo ali ga zapre. Včasih mu podari življenje ali mu ga celo odvzame. Ta mnenja, te odločitve imajo veliko moč, ker prihajajo od kvalificiranih oseb, podani so v znanstvenem jeziku in prihajajo iz znanstvenih ustanov.⁸ Pod močan vpliv teh mnenj prav lahko pride tudi izobraževalec v zaporu.

PRESEGANJE DISONANCE V ZAZNAVANJU

Pisci vzgojnih programov za zapornike upoštevajo vlogo zaznave, ki vodi v posamezno obnašanje. Vsekakor je zaznava zapornikov bistven korak na poti k spoznanjem, korak umeščen med stvarnost in posameznikovo zaznavanje stvarnosti.

Za osvetlitev te trditve povejmo, kako večina zapornikov zaznava šolo, družino ali družbo. Največkrat šola, družina in družba niso zatiralske, zaporniki pa jih vendarle vidijo takšne. Kriminalno dejanje je bilo morda vredno tveganja ali pa tudi ne, v očeh zapornikov pa je bilo.

Zaznava izobraževalca in vzgojitelja je drugačna od zaznave zapornika. Takšno razhajanje v zaznavi stvarnosti naravno privede izobraževalca do vprašanja o značilnostih njegovih študentov v zaporu, o njihovi naravi. Še več, zaporniki nimajo analitičnih spretnosti, ki bi bile dovolj razvite. Svet vidijo bolj kot epizodo, brez prave povezave s preteklostjo in prihodnostjo.

Naš vtis je, da je večina zapornikov ostala na

t. i. operativni stopnji razmišljanja; pri načinu razmišljanja, ki je sicer značilen za dobo odraščanja. Vsekakor največkrat ne dosežejo tiste stopnje kognitivnega razvoja, ko se pojavi sposobnost abstraktnega mišljenja. V svojem razmišljanju, pravi Morin (1981), zaporniki kažejo naslednje značilnosti:

- zanašajo se na avtoriteto drugega,
- ne prenašajo nedorečenosti, večpomensko-
sti,
- že ob majhni obremenitvi postanejo togi v
mišljenju,
- zlomijo se pod večjo obremenitvijo,
- ne zagledajo alternativnih rešitev svojih te-
žav,
- njihova samopodoba je nejasna,
- imajo skrajna, črno-bela mnenja (Goldstein
in Blackman).

Zaostanek v kognitivnem razvoju pa ni značilen le za zapornike. Mnogi drugi, denimo funkcionalno nepismeni, niso razvili abstraktnega mišljenja.

Za mnoge zapornike je značilen tudi "avtoritaran kognitiven slog", ki se kaže v:

- potrebi, da svet dojamemo strukturirano,
- nestrpnosti do nedorečenosti, večpomens-
kosti,
- pretirani uporabi stereotipov,
- pripadnosti vrednotam okolja,
- skrbi za virilnost, v pretiranem potrjevanju
moči,
- črnogledih pogledih na človeško naravo,
- nesposobnosti introspekcije, priznavanja
čustev.

Za takšen spoznavni slog je značilna tudi togost mišljenja. Spoznanj ne povezujejo med seboj. Zato naj programi, ki jih potrebujemo v zaporih, ne bodo usmerjeni v dejstva ali

informacije, marveč naj razvijejo predvsem drugačno zaznavo; miselne postopke in po-
sledično drugačne načine reševanja pro-
blemov.

SKLEPNA BESEDA

Zaporniki so družbeno marginalizirani po-
samezniki in tako njihova vzgoja in izo-
braževanje temeljita predvsem na tem, kar je
del njih: na njihovi kulturi, njihovi zaznavi
sveta, njihovih spoznanjih in čustvih. Vzgojno-izobraževalni programi za zapornike naj temeljijo predvsem na spreminjanju njihove zaznave sveta. Popačena zaznava stvarnosti jih namreč navaja na neustrezno vedenje in k neustreznim odločitvam. Vzgojno-izobraževalni programi naj potekajo v smeri kognitivnega, moralnega in družbeno-političnega razvoja.

LITERATURA

- Ayers, J. D. (1981). Education in prisons: A Developmental and Cultural Perspective. V Morin, Les Editions Micromega Inc., Quebec.
- Berne, E. (1986). Šta kažeš posle zdravo. Beograd: Nolit.
- Duguid, S. (1981). Rehabilitation through Education: A Canadian Model. V Morin, Les Editions Micromega Inc. Quebec.
- Foucault, M. (1999). Les anormaux, Gallimard, Le Seuil. Paris.

¹ V preteklih letih se je stopnja rasti kriminala na Primorskem v letu dni dvignila za 40 odstotkov, kar je v povezavi z družbeno-ekonomskimi in političnimi spremembami v Sloveniji.

² K profesorici v neki slovenski poklicni šoli je prišel oče, ki se je pohvalil s svojim sinom, češ da mu je podoben, saj je zagrešil že veliko vlomov. V takem družinskem okolju postane delikt normalno obnašanje.

³ D. Z. (40), ki so jo napadli mladi kriminalci, nam je povedala, da so ji že med napadom v opravičilo govorili, da je ta prvi, da so v tiski.

⁴ V psihiatriji izraz pomeni patološko iskanje novih zmag nad drugim človekom.

⁵ Izraz, ki prihaja iz romana Gustava Flauberta "Gospa Bovary", označuje "sposobnost posameznika, da se vidi drugačnega, kot je".

⁶ Zanimiva s tem v zvezi je primerjava z drugimi zaprtimi ustanovami, npr. domovi, v katerih živijo ljudje z mentalnimi, socialnimi ali drugimi hendikepi. Tudi v teh ustanovah človek lahko postane objekt vednosti in ustaljenih strokovnih postopkov.

⁷ Tovrstne diskvalifikacije so v vsakdanjem življenju pogoste v storilnostnih kulturah, kjer posameznikovo obnašanje istovetimo z njegovim bitjem. Nekdo, ki poležuje, je len, nekdo, ki se včasih zlaže, je lažnivec. Diskvalifikacij bitja se težko otresemo. V kulturah, kjer je človek bolj v ospredju, je takšnih diskvalifikacij osebe nasplošno manj.

⁸ Primer izvedeniškega mnenja: "Gre za povprečno razvito bitje, upornega človeka, ciničnega in nemoralnega. Nobena pregreha mu ni tuja, očitno je zviti in nezaupljiv (...) Najznačilnejša lastnost njegovega značaja je lenoba in ni ga pridevnika, ki bi dovolj dobro opisal, kako zelo je len. (...) Iz tega sledi, da je izjemno ostuden." (Michel Foucault v "Les anormaux", 1999, str. 6).

⁹ V francoskem zaporu na otoku Ré sem leta 1987 opazovala vzgojno-izobraževalno srečanje. Zaporniki so obravnavali vprašanje pravice, človekovih pravic itd. Izobraževalec jih je vodil od njihovega osebnega življenja k prvi deklaraciji o človekovih pravicah.